

Mira Menac-Mihalić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

mmenac@ffzg.unizg.hr

Anita Celinić

Institut za hrvatski jezik, Zagreb

acelinic@ihjj.hr

Geolingvistički pogled na završno / u glagolskom pridjevu radnom u čakavskom narječju

U radu se geolingvističkom metodom analiziraju rezultati razvoja završnoga / u glagolskom pridjevu radnom m. r. jd. u čakavskim govorima hrvatskoga jezika. Obuhvaćeni su govori unutar RH. Na temelju analize napravljena je jezična karta. Utvrđuje se postojanje četiriju pravaca razvoja: I. sa sonantnim, odnosno neslogotvornim refleksom, II. s gubljenjem refleksa, odnosno refleksom *o*, III. s vokalskim refleksom te IV. s kombinacijom refleksa *o* i vokalskoga refleksa.

Ključne riječi: završno /, pridjev radni, hrvatski, čakavski, geolingvistika

1. Uvod

Cilj je ovoga rada s geolingvističkoga polazišta razmotriti te kartografski prikazati rezultate razvoja završnoga / u glagolskom obliku radnoga pridjeva muškoga roda jednine u čakavskim govorima hrvatskoga jezika.¹ Istraživanje je obuhvatilo govore unutar Republike Hrvatske. Geolingvistički pristup pretpostavlja postojanje mreže punktova, razmjerno ravnomjerno raspoređenih, u kojima je ujednačenom metodologijom prikupljena građa, što je temelj za izradu jezične karte.

¹ Istu smo problematiku za štokavske govore analizirale u referatu „Završno / u glagolskom pridjevu radnom u štokavskim govorima u Hrvatskoj“, održanom na Drugom bosanskohercegovačkom slavističkom kongresu (Sarajevo, 28. – 30. 5. 2015) (Menac-Mihalić, Mira; Celinić, Anita. 2019).

Završni sonant *l*, koji je tema ovoga rada, u ishodišnom je hrvatskom sustavu morfem za tvorbu oblika glagolskoga pridjeva radnoga muškoga roda jednine. Tom se svojom morfološkom funkcijom ovo *l* razlikuje od onoga sonanta *l* koji zatvara slog, bilo na kraju riječi ili u njezinoj sredini, kod drugih vrsta ili oblika riječi (npr. *pepel*, *vesel*, *palci*), u kojima je on jedan u nizu fonema, bez samostalne morfološke funkcije. Spajajući fonološku s morfološkom razinom, završno *l* radnoga pridjeva predmet je ne samo fonološke, nego i morfonološke raščlambe. To je vjerojatno razlog što se u nemalom broju hrvatskih mjesnih govora razvoj završnoga *l* u radnom pridjevu razlikuje od onoga kod drugih vrsta ili oblika riječi.

1.1. Postanak

Morfem *l* nastao je nakon gubitka završnoga šva nastaloga od jora (**-lb > -la > -l*). Time je ujedno došlo do pomicanja slogovne granice, pri čemu se sonant *l* našao u položaju zatvaranja završnoga sloga. Kod nekih glagola I. vrste kojima su infinitivna i prezentska osnova izjednačene i završavaju na suglasnik, ili je tako bilo u psl., ispred završnoga *l* razvilo se sekundarno šva (**reklb > rekəl*).

Psl. *l* koje se nalazilo ispred stražnjih vokala, pa tako i ispred *ɔ*, bilo je, kako se pretpostavlja, tvrdo (velarno, stražnje) *l*. „Velarno *l* možemo najlakše izgovoriti uz vokal *u* ili *o*. Zbog položaja stražnjega jezika, koji je nalik na položaj za artikulaciju vokala *o* ili *u*, prelazi *l* rado u [*u*], i to tako što je doticanje vrha jezika prestalo, a usne se zaoblile. [...] Takvo je *l* u nekim prilikama prešlo i inače u [*ɥ*] [...]. Naša promjena *l > o* (na kraju sloga), npr. *dal > dao*, može se i tako razumjeti što je u takvim slučajevima bilo *l** (Ivšić 1970: 44).

1.2. Građa

Temeljnu mrežu punktova² za kartu razvoja *l*, koju donosimo, čini stotinjak čakavskih govora iz mreže pp. Hrvatskoga jezičnog atlasa (HJA – 92) i Općeslavenskoga lingvističkog atlasa (OLA – 11).³ Uz pp. za koje postoji atlasna građa (popunjeni dijalektološki upitnici), mreža pp. na priloženoj karti bitno je zgusnuta unošenjem dopunskih pp., za koje smo građu pronašli u literaturi (stotinjak pp.), objavljenoj i neobjavljenoj. Ukupno je na karti označeno dvjestotinjak pp. Popis upotrijebljenih izvora građe za svaki p. navodimo na kraju rada, u tom popisu kratice HJA i OLA označavaju rukopisnu građu iz popunjenoga upitnika za HJA ili OLA za taj p. Dopunski su pp. u osnovnu mrežu HJA i OLA uneseni po kriteriju ravnomjernoga rasporeda, što znači da na kartu, zbog ograničenoga mjesta, nisu uneseni svi govori za koje se u literaturi može naći po-

² p. = punkt, pp. = punktovi

³ Većina pp. OLA ujedno su pp. HJA. U osnovi za pp. iz mreže atlasa u obzir smo uzeli samo građu iz upitnika, i u slučaju kad postoji i druga građa.

datak. Zbog situacije u nekim pp. i područjima treba primijetiti da je vremenski raspon u kojem je prikupljena građa gotovo stotinu godina; u tom su razdoblju organski govori općenito, pa tako i završno *l*, bili izloženi ubrzanim promjenama, pa se slika takoreći pred istraživačevim očima mijenja. Rezultat toga je određen broj pp. u kojima supostoje po dva ili čak tri tipa razvoja završnoga *l*. Npr. na zapadnom dijelu Brača, već u istraživanjima obavljenima prije više desetljeća, čuvanje završnoga *l* zabilježeno je kao karakteristika samo starijih govornika, danas se to *l* više gotovo ne čuje (usp. Ložišća). Na suprotnoj strani čakavskoga područja, kao obrnuta situacija treba se promatrati p. Kalje, gdje je uz redovan tip „nula“ zabilježeno nekoliko primjera čuvanja *l*, što se možda može protumačiti kao utjecaj okolnih nečakavskih govora.

Analiza i karta napravljene su prije svega na temelju odgovora na dvadesetak pitanja iz Upitnika za HJA i Upitnika za OLA, koji obuhvaćaju različite tipove glagolskih osnova (npr. „bio“, „bacao“, „bježao“, „dao“, „dignuo“, „donio“, „htio“, „išao“, „izuo“, „legao“, „nosio“, „pao“, „rastao“ i dr.). Izvan su analize ostali radni pridjevi kojima osnova završava slogotvornim *r* („umro“, „tro“) jer se u velikom broju govora razvoj završnoga *l* u tom tipu glagola razlikuje od ostalih, zbog čega bi za njega trebalo napraviti posebnu jezičnu kartu.

U radu analiziramo današnje stanje, odnosno suvremene rezultate razvoja ishodišnoga *l*. Pod tim podrazumijevamo vremenski raspon koji obuhvaća građu, a koji je, kako smo naveli, do stotinu godina. Razvojnim međufazama koje su suvremenom stanju prethodile ne bavimo se – navodimo ih samo iznimno, gdje je specifična situacija to zahtijevala. Naime, za određivanje međufaza potrebno je utvrditi vokalsko-akcenatski razvoj svakoga pojedinoga govora, što je problematika koja izlazi iz okvira naše teme.

Problematika razvoja glagolskoga oblika radnoga pridjeva muškoga roda jednine, a u okviru nje i završnoga *l*, česta je tema u analizi morfologije i fonologije hrvatskih govora, i to svih narječja. Dijalektolozi ovu temu gotovo redovito obrađuju u analizama pojedinačnih govora, mjestimice iznoseći hipoteze o razvoju i kronologiji promjena, a sinteze se mogu naći u radovima koji obuhvaćaju veće cjeline. Među tim hipotezama ponekad nema slaganja u tumačenju vrstâ i redoslijeda promjena. Raspon radova koji analiziraju problematiku završnoga *l* u radnom pridjevu kreće se od onih koji se ciljano bave upravo tim glagolskim oblikom u jednom govoru, preko radova o pojedinom govoru ili skupini govora, koji gotovo redovito obrađuju i završno *l*, do onih koji iznose sinteze različitih tipova i opsega (npr. Finka 1971; Lisac 2009; Lukežić 2012. i 2015; Menac-Mihalić 1989; Vranić 2005). Među radovima izdvajamo Vranić 1996, u kojem je ova tema do sada najsustavnije razrađena. U tom je radu, među ostalim, objavljena i bogata građa iz autoričinih terenskih istraživanja čakavskoga ekavskog dijalekta, kojim smo se i mi poslužili u dopuni mreže pp. za jezičnu kartu.

Za neke govore u literaturi postoje razmimoilaženja u vezi s pripadnošću pojedinom tipu razvoja završnoga *l*. Barem neka od njih rezultat su različitoga vremena istraživa-

nja, različite dobi ispitanika i zoran svjedok jezičnih mijena. Pri kartografiranju takvih pp. držali smo se sljedećih principa: kada se u kojoj bibliografskoj jedinici za tvrdnju nisu donosili primjeri, držali smo se one koja je primjere navela (npr. Ist); kada su tvrdnje u objema potkrijepljene primjerima, kartografirali smo oba tipa (npr. Kringa, neki pp. na Braču).

Razvoj završnoga *l* naznačen je u literaturi kao bitna karakteristika čakavskoga narječja (Moguš 1977: 82). Međutim, područje hrvatskoga jezika u cjelini ispresijecano je izoglosama njegova razvoja. Tek će karte koje budu prikazivale tu cjelinu pokazati koliko se izoglose razvoja završnoga *l* podudaraju s tradicionalno postavljenim granicama hrvatskih narječja.

2. Analiza

Kako pokazuju građa i karta, uzme li se u obzir cijelo čakavsko područje, razvoj je završnoga sonanta *l* (*l*) u radnom pridjevu muškoga roda jd. potrebno promatrati zajedno s vokalom koji mu prethodi ili mu je u ishodišnom sustavu prethodio. Na taj se način mogu izdvojiti četiri pravca razvoja:

- I. sa sonantnim, odnosno neslogotvornim refleksom
- II. s gubljenjem refleksa, odnosno refleksom \emptyset
- III. s vokalskim refleksom
- IV. s kombinacijom refleksa \emptyset i vokalskoga refleksa.

Prvi i treći pravac imaju više općih tipova razvoja, tj. onakvih koji se provode na svim tipovima glagola, neovisno o vokalu (*V*) koji prethodi završnom *l*, te po jedan poseban tip vezan uz određene vrste glagola, ovisno o samoglasniku kojim završava ili je završavala osnova:

- I. a) $-(V)l > -(V)l$
 b) $-(V)l > -(V)u$
 c) $-(V)l > -(V)v$
 d) $-al > o||\emptyset||u$
- II. $-(V)l > -(V)\emptyset$
- III. a) $-(V)l > -(V)(j)a$
 b) $-al > -aja$
 c) $-(V)l > -(V)(j)o$
- IV. $-al; -il, -el, -ul > -a; -i(j)o, -e(j)o, -u(j)o$

Ukupno je devet tipova. U nekima je od njih u većini govora umetnuto intervalno *j*.

Premda je analiza napravljena na relativno opsežnoj građi, ne isključujemo mogućnost da se na terenu pronađe još koji tip. Štoviše, takvi su tipovi već zabilježeni, ali ih je u dostupnoj građi bilo premalo za izvođenje odgovarajućih zaključaka i oblikovanje zasebnoga znaka na karti, npr. u Škuljarima *vido*.

Na terenu su najprošireniji tipovi I.a), II. i III.a). Najrjeđi je posljednji, IV. tip. Na područjima dodira dvaju tipova postoje govori u kojima se javljaju dvostrukosti, odnosno supostoje oba tipa.

I. – sonantni razvoj

Tip I.a) -(V)l > -(V)l – čuvanje l (✳)

U prvom tipu završno l ostaje lateralni sonant. Riječ je o konzervativnom tipu koji fonološki čuva stanje iz ishodišnoga sustava, uz provedenu fonetsku zamjenu *l* > *l*. Npr.:

Oštarije: *čěšal*,⁴ *mògal*, *vìdil*, *čùl*
 Podkilavac: *čùl*, *pustìl*, *ulovìl*, *dâl*, *došâl*, *sidèl*
 Brseč: *mògal*, *pòčèl*, *lègnùl*, *ušìpnùl*, *šâl*
 Kraljevica: *mògâl*, *zìšal*, *udrìlludrìl*, *dâl*, *dìgnùl*
 Beli: *česâl*, *klâl*, *smèl*, *zùl*, *vìdel*, *zèl*, *dâl*
 Dubašnica: *dâl*, *bîžal*||*bîžâl*, *prnèsal*, *nosìl*
 Vrbnik: *pâl*, *vìdèl*, *brìl*, *nosìl*, *lègèl*, *mògèl*, *zìšèl*
 Rab: *mògal*, *lègal*, *vìdil*, *dâl*, *znèl*, *donèsal*||*dònil*
 Nerezine: *mòyal*, *vìdel*, *duâl*, *šâl*, *prišâl*
 Susak: *deškùril*, *mučâl*, *smìjal*, *stìllštìl*, *šâllsâl*
 Brinje: *mògal*, *kaževâl*, *brìjal*, *išal*, *sidìl*, *jimâl*
 Lun: *mògal*, *ćapâl*, *dâl*, *pustìl*, *zâšal*, *lègal*, *zùl*
 Stari Grad: *riěšal*, *svùkal*, *kòvol*, *smijòl*, *česjòl*, *brìjòl*, *štìl*, *pùstìl*, *udrìl*, *ìl*, *sièl*

Ovaj se tip prostire u najvećem dijelu kopnenoga čakavskog područja – u okolici Karlovca, Lici, u Vrbovskom. Prostire se i na istočnoj, liburnijskoj strani Istre, u Rijeci i zaleđu, Hrvatskom primorju, na Kvarnerskim otocima izuzev sjevernoga Krka te na sjevernom dijelu otoka Paga. Južnije, čuva se na otocima splitskoga arhipelaga – na zapadnom dijelu Brača i Hvara te na Visu.

U cijelom spomenutom južnom području taj je tip posljednjih desetljeća u znatnom gubljenju pa se u većini pp. (kako pokazuje građa, u svima osim u Starom Gradu na Hvaru, gdje je samo *l*) javlja dubletno s tipom „nula“. Završno je *l* na tom području očuvanije u govorima udaljenijima od kopna (Vis, Hvar), a u onima bliže kopnu (Brač) rijetko je ili potpuno iščezlo.⁵

⁴ Gradu donosimo transkripcijom koja je upotrijebljena u izvoru.

⁵ Npr. recentno istraživanje (Galović 2013) za Ložišća pokazuje samo tip „nula“, a starija građa zapisana u HJA ima dublete „nula“ i „l“, što je uneseno i na kartu, u skladu sa zadanom metodologijom izrade ove karte u kojoj prednost dajemo atlasnoj građi.

Komiža: HJA: *hitivôl, bižôl, mǝgallmǝga, vǝdillvǝdi, śmijô śe, doržô, imô, dô, pô, trǝbovo, kalô, đȳga*; OLA: *lā:jol, li:žò:l, bi:žò:l, po'šijol, žānjol, po'šikal, 'iśal, 'dovel, goni:l, plivi:l, di:li:*

Ložišća: *mǝgallmǝgal, lǝga, rǝsa, trǝbovo, vǝdillvidil, sǝ, pǝče*

Tipovi I.b) -(V)l > -(V)u (☀), I.c) -(V)l > -(V)v (☀) i I.d) -al > ollǝllu (▲)

Spomenuta se tri tipa javljaju na sjeveru čakavskoga područja,
npr.:

Klana: *mogaŭ, povidaŭ, prišaŭ, teŭ, biŭ, bdiŭ, boliŭ, črniŭ, imeŭ⁶*

Rupa: *govoriŭ, kupljevaŭ, počeu, pučiu*

Studena: *mǝgav, vǝdiv, čǝv*

Razvoj *l* u *u* i *v* u nekim je pp. prisutan istodobno, kao dvostrukost⁷.

Osim toga, u nekim pp. s tim dvama tipovima u kombinaciji se javlja i poseban refleks za slijed sekundarno *ə + l*, koji daje *o, ǝ* ili *u* (tip I.d), pokazujući kako se tamo razvoj *l* uz sekundarno *šva* razlikuje prema onom uz druge vokale. To se može povezati sa situacijom u južnočakavskim otočnim pp. i na otoku Viru, gdje se u nenaglašenom slogu razlikuje refleks *əl* od refleksa *al* (v. niže tipove II., III.a) i III.c).

Brest: *štǝv, pokǝzev, ĵimiv ~ mǝgo, prnǝsu, rǝsto*

Sveti Martin: *zdinaŭ, zajǝhaŭ ~ mǝgo, prnǝsǝ, rǝsǝ, trǝso*

Tip II.: -(V)l > -(V)ǝ – gubljenje *l* (⊗)

U tom tipu *l* nema kontinuantu, odnosno kontinuantu je *ǝ*. Npr.:

Jurkovo Selo: *mǝga, vǝdi, smĳa se, čĳta, dā*

Kaldir: *štǝ, brĳ, vǝdi, pǝče, ĵǝ, zǝ, sedǝ, sǝ, rǝka*

Lupoglav: *mǝga, čĳta, česā, śā, kovǝ, smeĳā, vǝde, štĳe, zǝ, imē, svedǝči, zŭ*

Boljun: *mǝga, česā, smeĳā, zdĳigna, ĳita, udri, svedǝči, zŭ*

Žminj: *vǝde, štĳje, zĳǝ, mǝga, dā, zŭ, guorĳ*

Omišalj: *česā, dā, deržā, brĳ, pustĳ, vǝdē, čĳtā, mǝgā*

Silba: *mǝga, pustĳ, čapā, dā, stǝvi, dvĳga, sē*

Pag: *mǝgā, dǝrža, klǝ, pŭštĳ, vāze, bižā*

Kali: *mǝga, smĳa se, brĳja, d^uā, vǝdi, (j)ĳ, ŭze, s^uē*

Banj: *mǝgā, bižā, dĳga, smĳĳā, česĳĳā, udri*

Vrgada: *mǝgā, dĳgā, kažĳvǝ, dā, vǝdi, puštĳ, ĳ, sē*

Grohote: *mǝgā, kažā, dā, udri, ŭzē, sǝ, izŭ*

Pražnica: *kǝzǝ, smĳĳō, držō, molō, dǝpō, kovō, bižō, ĳšo, sǝ*

⁶ Naglasci nisu označeni u primjerima gdje u izvoru nisu navedeni.

⁷ Neujednačena rješenja zabilježena u građi iz različitih izvora ponekada mogu biti i rezultat različite interpretacije kod različitih istraživača, u što smo se sami uvjerali uspoređujući snimke govora Nugle, na kojima se može čuti i *u* i *v* i *l*, s građom iz Upitnika za HJA gdje je zabilježena dvostrukost *v* i *u* i s onom iz literature (Kalsbeek 1984/85) u kojoj se uglavnom govori o *v*.

Vela Luka: *mõgā, pā, mećā, vīdī, govori, štī, pōčē*
 Lastovo: *mõgā, džžālldržā, dā, nosīllnōsī, dōñē, sjē*
 Kućište: *mõga, držā, dā, izū, pūstī, jī, pōčē*

Riječ je o tipu koji se nazivao i insularizmom, zbog prostiranja najvećim dijelom na otocima (Brozović 1988: 84).⁸ Na kopnu je zabilježen u trima međusobno udaljenim zonama: u središnjoj i jugoistočnoj Istri, u jugozapadnim pelješkim govorima te u Žumberku. Između toga dolazi samo na otocima, i to na sjevernom dijelu Krka, na području zadarskoga arhipelaga (između Metajne na Pagu i Vrgade)⁹ te na srednodalmatinskim i južnodalmatinskim otocima (Brač, Hvar i Vis, u većini govora dubletno s očuvanjem *l*, te Lastovo i Korčula).

Gledajući položaj toga tipa unutar čakavskoga areala, zapaža se kako je smješten između tipa s očuvanim *l* s jedne strane i tipova s vokalizacijom, bilo u *a* ili u *o*, s druge. Kako pokazuje karta, tip s očuvanim *l* i tipovi s vokalizacijom *l* u *a* ili u *o* gotovo nigdje nisu u izravnom dodiru – između njih je tip *l* > *o*.

U tipu „nula“ građa u dijelu govora upućuje na potrebu analize samoglasnika koji su kontinuantne ishodišnih *a* i sekundarnoga šva, a našli su se u završnom položaju nakon gubljenja *l*. Naime, govori u kojima je u tijeku razvoja provedeno duženje pred sonantom i kod kojih se to duženje odrazilo na kvalitetu vokala, redovito u vidu različitoga stupnja zatvaranja, kvalitetom vokala ukazuju na relativnu kronologiju vokalsko-akcentnatskih promjena. Pri tome važnu ulogu ima razlikovanje između naglašenoga i nenaglašenoga sloga. Većina govora u tipu „nula“ kod glagola na *-al*, *-əl* nakon gubljenja *l* u završnom položaju ima isti samoglasnik, koji je kontinuantne izjednačenih *a* = *ə*, i u naglašenom i u nenaglašenom slogu. Taj može biti:

- *a*, koji može upućivati da u govoru dugo *a* nije mijenjalo artikulaciju u odnosu na kratko (usp. ostale primjere dugoga *a*) ili pak da pred završnim *l* prije njegova gubljenja nije bilo došlo do duženja, npr.

Žminj: *mõga, dā, smejā*
 Omišalj: *česā, dā, deržā, čitā, mõgā*
 Veli Iž: *češlā, kaživā, mõga, smjja*

- *a*, *o* ili koji drugi vokal, kod kojih je zatvorenost pokazatelj duženja, npr.

Banj: *mõgā, bižā, dīga, smjā, češljā*
 Vrgada: *mõgā, dīgā, kaživā, dā*
 Grohote: *mõgā, kazā, dā*

⁸ Novija istraživanja pokazuju da se on javlja i u nekim nečakavskim govorima (npr. u kajkavskom govoru Rijeke Voćanske, Celinić 2015).

⁹ Za Ist u literaturi postoje različiti podatci – da pripada tipu „nula“ i tipu „l“; mi smo se priklonili Hammu (1955) i Smoljanu (mrežno izdanje: <http://www.maratonist.com/images/stories/PDF-dokumenti/bisednik.pdf>) jer je tvrdnja potkrijepljena primjerima: Smoljan [većina primjera bez oznake naglasaka]: *arivua, moga, pōca, ucini, zahiti, cu*.

Pučišća: *mògo, rěko, lègo, ćapô, čůvô, prĳčô, zăspo*
 Lumbarda: *mògā, smijā, čĳtā, dā*

Za razliku od toga, u dijelu govora kod glagola na *-al* i *-əl* nakon gubljenja *l* u završnom se položaju kontinuanta izjednačenih $a = ə$ razlikuje s obzirom na naglašenost: u nenaglašenom je položaju uvijek *a*, što može upućivati da ispred *l* nije bilo došlo do duženja ili pak da je pokraćeno prije zatvaranja dugoga *ā*; u naglašenom¹⁰ je kontinuantu izjednačenih $a = ə$ koja se duženjem zatvorila u *q*, *o*, *u* ili koji drugi vokal, npr.:

Silba: *mòga, dvĳga ~ ćapā, dā*
 Ugljan: *mòga, pòša, izāša, rěsa, čĳta, brĳja ~ kažĳvā, dā, kalā, pā*
 Tkon: *mòga, pĳka, čĳta, čĳšlja, brĳja ~ dā, držā, bižā, kalā, bācā*
 Božava: *dĳga, mòga, brĳja ~ kažĳvā, smijā, klā*
 Kali: *mòga, dōša, smĳja, brĳja ~ d^uā, p^uā, ĳap^uā, kal^uā, kov^uā*
 Sali: HJA: *čĳta, brĳja (se)*, OLA: *mòga ~ HJA: kaževā, OLA: puā:llpā:, kovuā:llkovā:, igruā:lligrā:*
 Kršan: *mōra, prĳša, lēga, čĳta ~ smijō, češō, držō, ĳapō, dō, šō, bižō*
 Gornji Rabac: *žrōnpa, dĳga, hĳta, tĳka ~ špō, sō, gonō 'govorio', smijō, češlō*
 Vrbanj: *mòga, hĳta, izāša, biža ~ kalā, smijā se, dā, pā, imā*

Specifični su govori kod kojih ishodišno *šva* i ishodišno *a* u položaju ispred završnoga *l* nisu imali jednak razvoj, kako pokazuje njihov vokalizam. Prema dostupnoj građi, riječ je o nekim južnočakavskim otočnim govorima na Braču, Hvaru i Visu, i to i u tipu s očuvanim *l* i u tipu „nula“ i u govorima s obama tipovima¹¹. U tim se govorima u nenaglašenom (zanaglasnom) slogu razlikuje kontinuantu sekundarnoga *šva*, koja čuva refleks kratkoga vokala (*a*): *-əl > -a(l)* – od kontinuantu ishodišnoga *a*, koja ima refleks dugoga vokala, artikulacijski zatvoreniji od kratkoga: *-al > -q(l), -o(l), -o(l)* i sl., npr.

Milna: *dōša, nōša, pobĳga ~ dōsko 'dočekao'*
 Brusje: *mògallmòga, dvĳga, rěsa, svĳka ~ brĳjo, kōvo, bižo, mĳčo, lĳžo, trĳbovo*
 Stari Grad: *riĳsal, svĳkal ~ ckōvol, brĳjol*
 Vis: *mògallmòga, dĳgalldĳga, ĳsallĳša ~ bižo/bižo*
 Komiža: HJA: *mògallmòga, dĳga*, OLA: *po'sikal, 'ĳsal ~ HJA: trĳbovo*, OLA: *lā:jol, po'sijol, žānjol*

Slična je pojava uočena na Viru (usp. tip III.a).

III. – vokalizacija

Tipovi III.a) *-(V)l > -(V)(j)a* (■) i III.b) *-al > -aja* (■)

U tipu III.a) završno se *l* razvilo u vokal *a* kod glagola kojih osnova završava vokalom koji nije *a*; kod glagola s osnovom na *a* ($< a, ə$) može se tumačiti da je u razvoju

¹⁰ Za naglašeno *ə* građa donosi samo primjer *šəl 'išao'*.

¹¹ Posebno treba promatrati one čakavske govore gdje je redovan razvoj $ə > o$, npr. Dobrinj: *mògō, šō, prišō, prnēsō, rāsō, pĳkō, vĳhō ~ čĳtā, hĳta*.

došlo do kontrakcije $al > aa > \bar{a}$ ($> a$) ili pak da je u tom tipu glagola došlo do otpadavanja l prije kojega je eventualno došlo do duženja ispred l , npr.

Kaštelir: *mōga, glēda, vřga, łapā, vīdija, puštija, čūja*
 Rakalj: *mōga, čēšļa, čapā, vīdija, čūja*
 Sveti Filip i Jakov: *dōša, vūka, uzjāxa, pā, imā, vofija, čūja, osidija, ūzeja*
 Tkon: *mōga, brīja, švikā, bācā, kalā, pā, vīdija, udrīja, ūzeja, čūja*
 Zlarin: *čīta, čēšļa, smijā se, vīdija, čūja*
 Trogir: *īsa, rēša, cešjā, dā, štīja, brīja, šēja*
 Krilo Jesenice: *mōga, čītā, vīdija, vāzeja*

Ovaj se tip prostire u zapadnom i južnom dijelu Istre, izdvojeno u p. Vodice na Či-cariji, u obalnim čakavskim govorima južno od Petrčana i Novigrada te u nekolicini obližnjih otočnih govora, uključujući cijelo šibensko otočje.

U kombinaciji s tipom na a u nekim pp. zadarsko-šibenskoga područja pojavljuje se tip **III.b**), u kojem slijed al fakultativno ili redovito daje aja , npr.

Dinjiška: *dřzallđřzaja, kōvallkōvaja, imāllimāja, dāllđāja, pāllpāja*
 Petrčane: *mōga, čēšļa, bācā, kažīvā; dāja, paja, pobācaja, zvāja*
 Sukošan: *mōga, smīja se, čītā; bacāja, imāja, trībāja, pāja*
 Murter: *dōšgllđōšaja, išgllīšaja, mōga, pēka, điga, znāllznāja, dāja, pā, drtāja, imāja, glēdaja, uzjāhlluzjāhaja*

U nekima od tih pp. riječ je o slobodnim inačicama, no ponegdje se čini da je raspodjela podložna zakonitostima. Ipak, kako je zabilježeni broj primjera s $-aja$ malen, zakonitosti se teško mogu sa sigurnošću utvrditi.

Izdvaja se p. Vir, gdje je, prema Galić i Lisac (2015), $-al$ dalo $-aja$, a $-əl$ je dalo $-a$. To je još jedan od pp. u kojima se u zanaglasnom položaju ispred završnoga l sekundarno šva nije izjednačilo s a .

Vir: *morāja, imāja ~ dōša, grīza; kúpija, rádija, prikīnija*

Tip III.c) $-(V)l > -(V)(j)o$ (O)

U tom tipu l se vokaliziralo u o . Pojava je potvrđena na krajnjem jugu čakavskoga područja, u nekoliko govora zapadnoga, čakavskoga dijela poluotoka Pelješca. Smatra se da je nastala pod utjecajem susjednih štokavskih govora.

Potomje: *prōšo, prōdo, provūko, nāpio, ūzeo*
 Trpanj: *imō, brō, propō, pošō, prōdo, dōnio, uhītio*

Budući da u Potomju dugo \bar{a} nije dalo \bar{o} , treba pretpostaviti razvoj $al > ao > \bar{o}$, tj. kontrakciju.

Kao i drugdje na području dodira dvaju tipova, u nekim se od tih pp. javljaju dvostrukosti s tipovima „o“ i „nula“ (npr. Orebić).

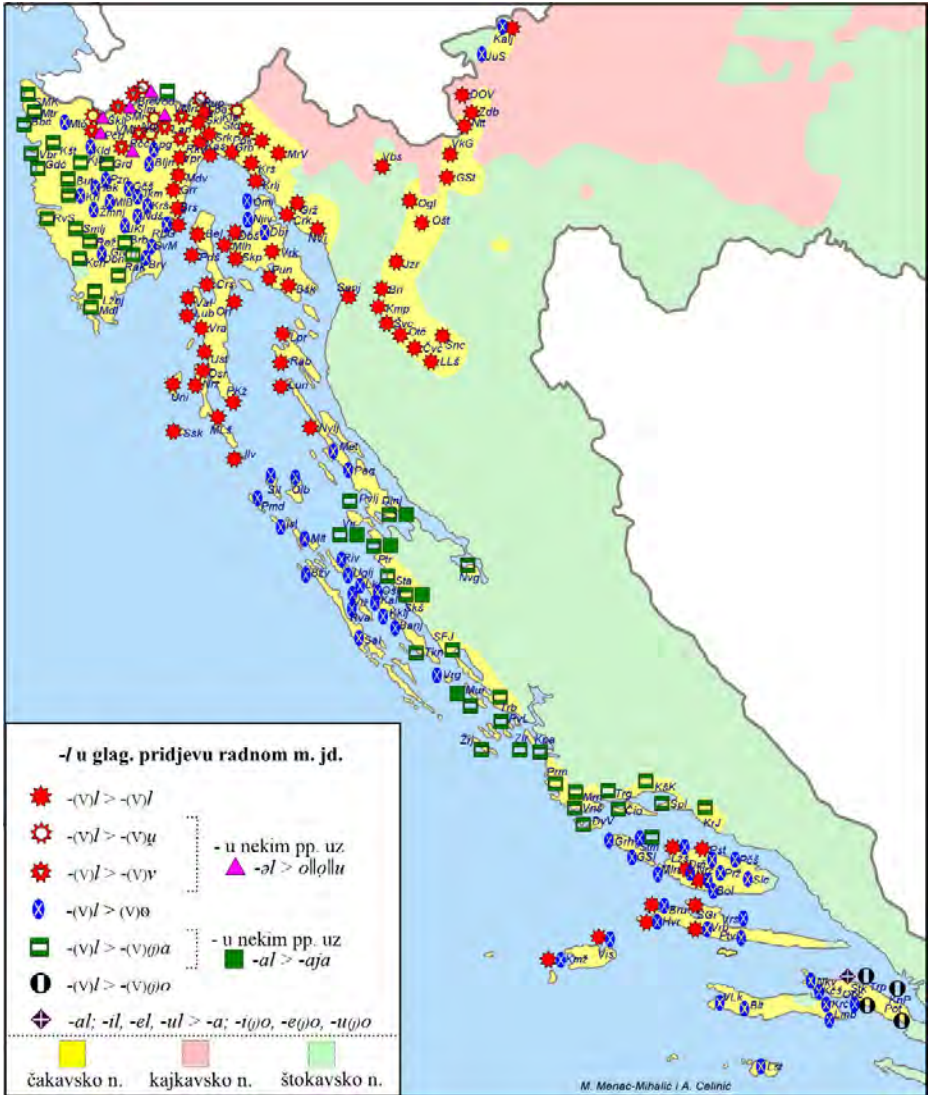
Tip IV. *-al; -il, -el, -ul > -a; -i(j)o, -e(j)o, -u(j)o* – kombinacija gubljenja i vokalizacije u *o* (↔)

Taj je tip zabilježen samo u jednom p. – Stankovići (kraj Orebića) – također na zapadnom dijelu Pelješca: *virova, pričā, našā, došā ~ bīo, vādio, pōnio, čūo*.

3. Zaključak

Završno *l* u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda jednine u govorima čakavskoga narječja hrvatskoga jezika ima četiri pravca razvoja: I. sa sonantnim, odnosno neslogotvornim refleksom, II. s gubljenjem refleksa, odnosno refleksom *o*, III. s vokalskim refleksom te IV. s kombinacijom refleksa *o* i vokalskoga refleksa. Prvi i treći pravac imaju nekoliko tipova. U prvom razvoj je u *l* (zadržavanje stanja iz ishodišnoga sustava), *ɥ* ili *v*, a u trećem u otvoreni vokal *a* ili u stražnji srednji vokal *o*. Najprošireniji su tipovi razvoja oni u *l*, u *o* i u *a*. Bilo kao rezultat prirodnoga razvoja ili kao posljedica migracija, svaki se od spomenutih triju tipova javlja na nekoliko odvojenih područja, zbog čega je čakavsko narječje ispresijecano izoglosama. Pri tome se tip „*l*“ i tip „*a*“ gotovo nigdje izravno ne dodiruju; između njih redovito se razvio tip „*o*“ pa se on u tom smislu može smatrati prijelaznim tipom. U različitim tipovima razvoja i na različitim zemljopisnim područjima zabilježeni su govori koji ukazuju na specifičan razvoj *-əl*.

S obzirom na razvoj završnoga *l* stanje u čakavskom narječju potrebno je promatrati kao dio šire cjeline – hrvatskoga jezika i južnoslavenskoga zapada. Da bi se odredio daljnji, cjeloviti tijek izoglosa koje prolaze kroz čakavštinu, nužno je na isti način analizirati hrvatski jezik u cjelini. Karte koje budu prikazivale tu cjelinu pokazat će podudaraju li se izoglose razvoja završnoga *l* s tradicionalno postavljenim granicama hrvatskih narječja.



Karta 1. -l u glagolskom pridjevu radnom m. r. jd. (znakovna karta)



Karta 2. -l u glagolskom pridjevu radnom m. r. jd. (izoglosna karta)

Punktovi, kratice, izvori

Babići (Istra): Bbc: *Vranić 1996*; **Banj:** Banj: *HJA*; **Barban:** Brb: *Pliško 2000*; **Baška:** Bšk: *HJA*; **Beli:** Bel: *HJA*; **Blato:** Blt: *Menac-Mihalić, Celinić 2012*; **Bol:** Bol: *Menac-Mihalić, Celinić 2012*; **Boljun:** Bljn: *HJA*; **Božava:** Bžv: *HJA*; **Brest:** Bre: *HJA*; **Brinje:** Bri: *HJA, OLA*; **Brovinje:** Brv: *Vranić, Nežić 2008*; **Brseč:** Brs: *HJA*; **Brusje:** Bru: *HJA, Hraste 1937*; **Butori:** But: *Pliško 2010.b*; **Cres:** Crs: *OLA*; **Crikvenica:** Crk: *Ivančić Dusper, Bašić 2014*; **Čiovo:** Čio: *Hraste 1947*; **Čovčić:** Čvc: *Donđivić 2018*; **Dinjiška:** Dinj: *HJA*; **Dobrinj:** Dbr: *HJA, OLA*; **Donji Oštri Vrh:** DOV: *Vranić 1996*; **Dračevica:** Drč: *Šimunović 2009*; **Drvenik Veli:** DvV: *Hraste 1947*; **Dubašnica:** Dbš: *HJA*; **Gedići:** Gdc: *Menac-Mihalić, Celinić 2012*; **Generalski Stol:** GST: *HJA*; **Glavani:** Glv: *HJA*; **Gornje Selo:** GSl: *Galović 2019*; **Grabrova:** Grr: *Vranić 1996*; **Grdoselo:** Grd: *HJA*; **Grebaštica:** Gre: *Banovac 2000*; **Grobnik:** Grb: *Lukežić, Zubčić 2007*; **Grohote:** Grh: *HJA*; **Heki:** Hek: *Vranić 1996*; **Hvar:** Hvr: *HJA, Hraste 1937*; **Ilovik:** Ilv: *Lukežić 1990*; **Ist:** Ist: *Hamm 1955, Smoljan, www*; **Jakomići:** Jkm: *Vranić 1996*; **Jezerane:** Jzr: *Lukežić 1990*; **Jurićev Kal:** JKl: *Pliško 2000*; **Jurkovo Selo:** JuS: *HJA*; **Kacana:** Ken: *Mandić, Pliško 2009*; **Kaldir:** Kld: *HJA*; **Kali:** Kal: *HJA*; **Kalje:** Kalj: *HJA*; **Karobjba:** Kjb: *Kalčić, Filipi, Milovan 2014, Vranić, Močibob 2006*; **Kastav:** Kas: *Matušan 2003*; **Kaštel Kambelovac:** KŠK: *HJA*; **Kaštelir:** Kšt: *HJA*; **Klana:** Kla: *Lukežić 1998*; **Komiza:** Kmž: *HJA, OLA*; **Kompolje:** Kmp: *Menac-Mihalić, Celinić 2012*; **Korčula:** Krč: *Moskovljević 1950, Kalogjera, Fattorini Svoboda, Josipović Smojver 2008*; **Kraljevica:** Krlj: *HJA*; **Krasica:** Krs: *HJA*; **Krilo Jesenice:** KrJ: *HJA*; **Kringa:** Kri: *Vranić 1996, Pliško, Ljubešić 2009*; **Kršan:** Krš: *HJA*; **Kučište:** Kčš: *HJA*; **Kukljica:** Kklj: *Benić 2014*; **Kuna Pelješka:** KnP: *Vodopić 2006*; **Lanišće (Istra):** Lan: *Menac-Mihalić, Celinić 2012*; **Lastovo:** Lst: *HJA, OLA*; **Ličko Lešće:** LLš: *Hodak 2004*; **Lipa:** Lpa: *Drpić, Vranić 2000*; **Ližnjan:** Lžnj: *Pliško 2010.a*; **Lopar:** Lpr: *Menac-Mihalić, Celinić 2012*; **Ložišća:** Lžš: *HJA, Galović 2013*; **Lukoran:** Lkr: *Vranić 1996*; **Lumbarda:** Lmb: *HJA*; **Lun:** Lun: *HJA*; **Lupoglav:** Lpg: *HJA*; **Mali Lošinj:** MLš: *Lukežić 1990*; **Martinčići:** Mtč: *Vranić 1996*; **Materada:** Mtr: *Vranić 1998*; **Medulin:** Mdl: *HJA*; **Medveja:** Mdv: *HJA*; **Metajna:** Met: *Lukežić 1990, Vranić 2002.a*; **Milna (Brač):** Mln: *Menac-Mihalić, Celinić 2012*; **Milohnići:** Mlh: *Vranić 1996*; **Milotski Breg:** MlB: *Vranić 1996*; **Molat:** Mlt: *Vranić 1996*; **Mrzla Vodica:** MrV: *Vranić 2005*; **Murter:** Mur: *Menac-Mihalić 1997, Juraga 2010*; **Nakovana:** Nkv: *Novak 1967*; **Nedešćina:** Ndš: *Vranić 1996*; **Nerezine:** Nrz: *HJA*; **Nerežišća:** Nrž: *Šimunović 2011*; **Netretić:** Ntt: *Vranić 1996*; **Novalja:** Nvlj: *Vranić, Oštarić 2016*; **Novi Vinodolski:** NVi: *HJA*; **Novigrad (dalmatinski):** Nvg: *Jakić-Cestarić 2013*; **Nugla:** Ngl: *HJA, Kalsbeek 1984./85*; **Njivice:** Njiv: *HJA*; **Ogulin:** Ogl: *HJA*; **Olib:** Olb: *HJA, Hamm 1955*; **Omišalj:** Omi: *HJA*; **Orbanići:** Obn: *Kalsbeek 1998*; **Orebić:** Obc: *Ivić 1957*; **Orlec:** Orl: *Houtzagers 1985*; **Osor:** Osr: *Vranić 1996*; **Oštarije:** Ošt: *HJA*; **Otočac:** Otč: *HJA*; **Pag:** Pag: *HJA, Hamm 1955*; **Pazin:** Pzn: *HJA*; **Petrčane:** Ptr: *HJA, Jakić-Cestarić 1960*; **Pitve:** Ptv: *Barbić 2012*; **Podkilavac:** Pdk: *HJA*; **Potomje:** Pot: *Kirigijja 2004*; **Povljana:** Pvlj: *Tičić 2004, Menac-Mihalić, Celinić 2012*; **Pražnica:** Prž: *HJA*; **Predošćica:** Pdš: *Vranić 1996*; **Premuda:** Pmd:

Hamm 1955; **Primošten**: Prm: *HJA*; **Prvić-Luka**: PvL: *Menac-Mihalić, Celinić 2012*; **Pučišća**: Pčš: *Šimunović 2011*; **Punat (Krk)**: Pun: *Lukežić 1990*; **Punta Križa**: PKž: *Vranić 2005*; **Rab**: Rab: *HJA*; **Rabac Gornji**: RbG: *HJA*; **Rakalj**: Rak: *HJA*; **Rava**: Rva: *Galić 2017*; **Režanci**: Rež: *2004*; **Rivanj**: Riv: *Radulić 2002, Radulić 2003*; **Rovinjско Selo**: RvS: *HJA*; **Rukavac**: Rkv: *OLA*; **Rupa**: Rup: *Drpić, Vranić 2000, Vranić 2005*; **Sali**: Sal: *HJA, OLA*; **Selca**: Slc: *Šimunović 2009*; **Senj**: Senj: *HJA*; **Silba**: Sil: *HJA, Hamm 1955*; **Sinac**: Snc: *Lukežić 1990, Ilić 2000*; **Skrpčići**: Skp: *Lukežić 1990*; **Smoljanci**: Smlj: *Vranić 1996*; **Split**: Spl: *Menac-Mihalić, Celinić 2012*; **Sroki**: Srk: *Vranić 1996*; **Stankovići**: Stk: *Šimunović 2011*; **Stanovi**: Sta: *HJA*; **Stari Grad**: SGr: *HJA, Hraste 1937*; **Stomorska**: Stm: *Galović 2019*; **Studena**: Std: *HJA, Lukežić 1998*; **Sukošan**: Skš: *HJA*; **Susak**: Ssk: *HJA*; **Sveta Marija na Krasu**: SMK: *Vranić 1996*; **Sveta Marina**: SvM: *Vranić 1996*; **Sveti Filip i Jakov**: SFJ: *HJA*; **Sveti Martin**: SMr: *HJA*; **Škalnica**: Škl: *Vranić 1996*; **Švica**: Švc: *Vranić 1996*; **Tkon**: Tkn: *HJA*; **Tribunj**: Trb: *HJA*; **Trogir**: Trg: *HJA, OLA*; **Trpanj**: Trp: *Novak 1967*; **Ugljan**: Uglj: *HJA*; **Unije**: Uni: *Lukežić 1990*; **Ustrine**: Ust: *HJA*; **Vabriga**: Vbr: *HJA*; **Valun**: Val: *Vranić 1996*; **Vela Luka**: VLk: *HJA*; **Vele Mune**: VMn: *Ivić 1982*; **Veli Iž**: Viž: *HJA*; **Veprinac**: Vpr: *Vranić 1996*; **Vir**: Vir: *Galić, Lisac 2015*; **Vis**: Vis: *HJA*; **Vodice (Istra)**: Vod: *HJA*; **Vrana (Cres)**: Vra: *Vranić 1996*; **Vrbanj**: Vrb: *HJA, OLA*; **Vrbnik**: Vrk: *HJA*; **Vrboska**: Vrs: *Hraste 1937*; **Vrbovsko**: Vbs: *Matešić 2006*; **Vrgada**: Vrg: *HJA*; **Vukova Gorica**: VkG: *HJA*; **Zadobarje**: Zdb: *Marinković 2017*; **Zlarin**: Zlr: *HJA*; **Žirje**: Žjr: *Finka, Šojat 1964*; **Žminj**: Žmj: *HJA, OLA*

Literatura

- Banovac, Ana. 2000. *Grebaštica*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Barbić, Ante. 2012. *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Benić, Mislav. 2014. *Opis govora Kukljice*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Brozović, Dalibor. 1997. Narječja hrvatskoga jezika. U: *Hrvatski leksikon*. 2. knjiga. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 155–156.
- Celinić, Anita. 2015. Fonologija Rijeke Voćanske i voćanskoga kraja. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 19, 25–77.
- Celinić, Anita; Menac-Mihalić, Mira. 2022. Geolingvistički pogled na završno l glagolskoga pridjeva radnog u kajkavskom narječju u Hrvatskoj. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 26, 15–30.
- Donđević, Valentina. 2018. *Opis govora Čovića*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Drpić, Irena; Vranić, Silvana. 2000. Jezične značajke mjesnoga govora Lipe. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 12 (1–2), 17–36.

- Finka, Božidar; Šojat, Antun. 1968. Govor otoka Žirja. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 1 (1), 121–220.
- Galić, Josip. 2017. Govor otoka Rave. U: *Rječnik i govor starih žitelja otoka Rave* [ur. Faričić, Josip; Galić, Josip]. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 11–60.
- Galić, Josip; Lisac, Josip. 2015. Govor otoka Vira i njegov leksik. *Čakavska rič : Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi*, XLIII (1–2), 5–30.
- Galović, Filip. 2013. Jezične osobitosti mjesnoga govora Ložišća na otoku Braču. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 25 (1), 181–198.
- Galović, Filip. 2019. *Govori otoka Šolte*. Šolta – Zagreb: Općina Šolta – Hrvatsko katoličko sveučilište.
- Hamm, Josip. 1955. Izvještaj o naučnom putovanju na Olib, Silbu, Ist, Premudu i Pag. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 60, 334–339.
- HJA= upitnici za Hrvatski jezični atlas, rukopisna građa, pohranjeni u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Hodak, Marija. 2004. *Ličko Lešće*. Seminarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Houtzagers, Peter. 1985. *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*. Amsterdam: Brill Rodopi.
- Houtzagers, Peter. 1985. Vowel systems of the Ekavian dialects spoken on Cres and Lošinj. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 27–28.
- Hraste, Mate. 1937. *Čakavski dijalekat ostrva Hvara*. Biblioteka Južnoslovenskog filologa, knj. 8. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije.
- Hraste, Mate. 1947. *Osobine govora otoka Šolte, Čiova, Drvenika i susjedne obale*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Hraste, Mate; Hamm, Josip; Guberina, Petar. 1956. Govor otok Suska. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 1, 5–213.
- Ilić, Jasna. 2000. *Simac*. Seminarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Ivančić Dusper, Đurđica; Bašić, Martina. 2014. *Rječnik crikveničkoga govora*. Crikvenica: Centar za kulturu Dr. Ivan Kostrenčić.
- Ivić, Pavle. 1957. Izveštaj o terenskom dijalektološkom radu u severnoj Hrvatskoj i južnoj Dalmaciji u leto 1957 godine, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 2, 401–407.
- Ivić, Pavle. 1982. O munskom govoru u severnoj Istri. *Studies in Slavic and General Linguistics*, 2, South Slavic and Balkan Linguistics, 131–155.
- Ivšić, Stjepan. 1970. *Poredbena slavenska gramatika* [prir. Katičić, Radoslav; Vrana, Josip]. Zagreb: Školska knjiga.
- Jakić-Cestarić, Vesna. 1960. Ispitivanje govora otoka Premude, Silbe, Oliba, Ista te Petračana na zadarskom kopnu. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 64, 357–361.

- Jakić-Cestarić, Vesna. 2013. Još o akcentuaciji Novigrada, mjesta na Novigradskome moru. *Od indoeuropeistike do kroatistike: zbornik u čast Daliboru Brozoviću* / [ur. Matasović, Ranko]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za filološke znanosti, 181–187.
- Juraga, Edo. 2010. *Rječnik govora otoka Murtera*. Murter – Šibenik: Ogranak Matice hrvatske – Županijski muzej.
- Kalčić, Slavko; Filipi, Goran; Milovan, Valter. 2014. *Rječnik roverskih i okolnih govora*. Pazin – Zagreb – Pula: Matica hrvatska Pazin – Naklada Dominović – Znanstvena udruga Mediteran.
- Kalogjera, Damir; Fattorini Svoboda, Mirjana; Josipović Smojver, Višnja. 2008. *Rječnik govora grada Korčula*. Zagreb: Novi liber.
- Kalsbeek, Janneke. 1984–1985. Neke fonološke i morfološke osobine govora Nugle u sjevernoj Istri. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 27–28, 313–320.
- Kalsbeek, Janneke. 1998. *The Čakavian Dialect of Orbanici Near Žminj in Istria*. Amsterdam: Rodopi.
- Kirigjija, Eva. 2004. *Potomje*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Lisac, Josip. 2009. *Dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lukežić, Iva. 1998. *Govori Klane i Studene*. Crikvenica: Libellus.
- Lukežić, Iva; Turk, Marija. 1998. *Govori otoka Krka*. Crikvenica: Libellus.
- Lukežić, Iva; Zubčić, Sanja. 2007. *Grobnički govor 20. stoljeća*. Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine.
- Lukežić, Iva. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*. Zagreb – Rijeka – Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine.
- Lukežić, Iva. 2015. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*. Zagreb – Rijeka – Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine.
- Mandić, David; Pliško, Lina. 2009. Mjesni govor Kacane. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 35 (1), 201–215.
- Marinković, Marina. 2017. Iz fonologije mjesnoga govora Zadobarja: čakavsko-kajkavske interferencije na zapadnome karlovačkome području. *Jezikoslovni zapiski*, 23, 1–107.
- Matešić, Mihaela. 2006. Frazeologija mjesnoga govora Vrbovskoga. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 18 (2), 37–81.
- Matušan, Jelena. 2003. *Sintaksa u kastavskoj čakavštini*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Menac-Mihalić, Mira. 1989. Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku. *Filologija*, 17, 81–109.

- Menac-Mihalić, Mira. 1995. Naglasak glagolskog pridjeva radnog u čakavskom narječju. *Filologija*, 24/25, 247–251.
- Menac-Mihalić, Mira. 1997. Glagolski pridjev radni u Murteru. *Suvremena lingvistika*, 43/44 (1–2), 185–190.
- Menac-Mihalić, Mira; Celinić, Anita. 2012. *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije*. Zagreb: Knjigra.
- Menac-Mihalić, Mira; Celinić, Anita. 2019. Završno *l* u glagolskom pridjevu radnom u štokavskim govorima u Hrvatskoj. *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova* (knjiga 1). Sarajevo, 481–496.
- Milčetić, Ivan. 1895. *Čakavština Kvarnerskih otoka*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 121, 92–132.
- Moguš, Milan. 1977. *Čakavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Moskovljević, Miloš. 1950. Govor ostrva Korčule. *Dijalektološki zbornik. XI*. Beograd: Srpska akademija nauka, Odeljenje za jezik i književnost – Naučna knjiga.
- Novak, Zlatka-Matilda. 1976. Kratak osvrt na dijalekte poluotoka Pelješca. U: *Pelješki zbornik* [ur. Vekarić, Stjepan]. Potomje – Dubrovnik – Korčula: Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, 431–436.
- OLA = upitnici za Općeslavenski lingvistički atlas, rukopisna građa, pohranjeni u Zavodu za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.
- Pliško, Lina. 2000. *Govor Barbanštine*. Pula: Filozofski fakultet u Puli.
- Pliško, Lina; Ljubešić, Tatjana. 2009. Novija istraživanja mjesnoga govora Kringe. *Croatica et Slavica Iadertina*, 97–105.
- Pliško, Lina. 2010a. Novija istraživanja mjesnoga govora Ližnjana. *Filologija*, 55, 105–115.
- Pliško Lina. 2010b. O govoru Butora. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 127–135.
- Pronk, Tijmen. 2013. On the accentuation of *l*-participles of the type *nesъ* in western South Slavic. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39 (1), 105–131.
- Radulić, Ladislav. 2002. *Rječnik rivanjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska.
- Radulić, Ladislav. 2003. Osnovne značajke rivanjskoga glagolskoga sustava. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi*, XXXI (1–2), 189–194.
- Ribarić, Josip. 2002. *O istarskim dijalektima. Razmještaj južnoslavenskih dijelekata na poluotoku Istri*. Pazin: „Josip Turčinović“ d.o.o.
- Smoljan, Ante. *Rječnik manje poznatih riječi i izraza u išćunskom govoru*. <http://www.maratonist.com/images/stories/PDF-dokumenti/bisednik.pdf>. Pristup 30. srpnja 2019.
- Šimunović, Petar. 1977. Čakavština srednjodalmatinskih otoka. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi*, VII (1), 5–63.

- Šimunović, Petar. 2009. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Šimunović, Petar. 2011. *Čakavska čitanka*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Tičić, Ante. 2004. *Rječnik govora mjesta Poveljane*. Zadar: Matica hrvatska.
- Velčić, Nikola. 2003. *Besedar Bejske Tramuntane*. Rijeka: Adamić.
- Vodopić, Nina. 2006. *Kunovske stare riči*. Kuna: vlastita naklada.
- Vranić, Silvana. 1996. Realizacija finalnoga slogovnogoga // u govorima čakavskoga narječja. *Hrvati i Mađari u svjetlu prožimanja kultura i jezika. Knj. 2: Priopćenja hrvatskih sekcija III. međunarodnog slavističkog skupa Teorija i praksa nastave slavenskih jezika: Pečuh, 26–27. travnja 1996.* [ur. Blažetin, Stjepan]. Pečuh: Bibliotheca Croatica Hungariae, 275–291.
- Vranić, Silvana. 2002a. O fonološkome sustavu mjesnoga govora Metajne. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi*, XXX (1–2), 111–136.
- Vranić, Silvana. 2002b. *Govori sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu. 1. Fonologija*. Novalja: Matica hrvatska Ogranak Novalja.
- Vranić, Silvana. 2005. *Čakavski ekavski dijalekt: sustavi i podsustavi*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Vranić, Silvana; Močibob, Iva. 2006. Prilog istraživanju govora Karojbe. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 18 (2), 23–36.
- Vranić, Silvana; Nežić, Ivana. 2008. Fonološke napomene o govoru Brovinja u Istri. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 20 (2), 39–50.
- Vranić, Silvana. 2011. *Govori sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu. 2. Morfologija*. Novalja – Rijeka: Matica hrvatska Ogranak Novalja – Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Vranić, Silvana; Oštarić, Ivo. 2016. *Rječnik govora Novalje na otoku Pagu*. Novalja: Grad Novalja – Ogranak Matice hrvatske u Novalji – Filozofski fakultet u Rijeci.
- Vranić, Silvana; Zubčić, Sanja. 2018. Hrvatska narječja, dijalekti i govori u 20. stoljeću. *Povijest hrvatskoga jezika. 5. knjiga: 20. stoljeće – prvi dio*. Zagreb: Croatica.
- Zubčić, Sanja. 2003. Akcent glagolskoga pridjeva radnoga u sjeverozapadnim čakavskim govorima. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi*, XXXI (1–2), 139–163.

A geolinguistic view of the final *l* in the *l*-participle in the Čakavian dialects

The final *l* in the *l*-participle masculine singular in the Čakavian dialects of the Croatian language has four directions of development: I. with a sonant, that is, with a nonsyllabic reflex; II. with the loss of the reflex, that is, with reflex \emptyset ; III. with the vowel reflex; IV. with a combination of reflex \emptyset and vowel reflex. The first and the third directions have several types. In the first, development is *l* (retention of the state from the starting system), *ʎ* or *ʋ*, and in the second type the result is an open vocal *a* or a posterior middle vocal *o*. The most widespread types of development are *l*, \emptyset and *a*. Both: as a result of natural development or as a result of migration, each of the three mentioned types occur in several separate areas, so the Čakavian dialects are crossed by isoglosses. Type „*l*“ and type „*a*“ are almost never directly in touch; between them, the „ \emptyset “ type has evolved regularly, so it can be considered a transitional type in this regard. In different types of development and in different geographical areas, speeches have been noted indicating the specific development of $-\partial l$.

Considering the development of the final *l*, the situation in the Čakavian dialects should be considered as a part of a wider whole – the Croatian language and the South Slavic West languages. In order to determine the following, complete course of isoglosses passing through the Čakavian, it is necessary to analyze the Croatian language as a whole in the same way. The maps depicting this whole will show whether the isoglosses of the final *l* correspond with the traditionally set boundaries of the Croatian dialects.

Keywords: final *l*, *l*-participle, Croatian, Čakavian, geolinguistics

